

PAISATGES METROPOLITANS: POLICENTRISME, DILATACIONS, MULTIPERIFÈRIES I MICROPERIFÈRIES

Del paisatge clixé al paisatge calidoscopi

1. *Quo vadis ciutat? Quo vadis territori? Quo vadis paisatge?*

L'ús del territori ha seguit sempre una tendència expansiva. La ciutat, tanmateix, ha presentat fins al segle passat formes controlades. Ara, la ciutat i el territori canvien inexorablement i, per això, la seva interpretació, és a dir, el que percebem com a «paisatge urbà» o «paisatge territorial», no s'ha de fer des de posicions apocalíptiques o nostàlgiques. Revisem l'estat de la ciutat i el territori per millorar-los i per —seguint l'aforisme «el paisatge és l'ànima del territori»— procurar construir paisatges de qualitat. I sempre és un bon moment per començar. No hi ha res definitivament perdut respecte a la qualitat de la ciutat, el territori i el paisatge.

Són molts els seminaris, les exposicions i els articles derivats que s'han ocupat a indagar sobre els nous paisatges, i específicament sobre els metropolitans.¹ Singularment voldria destacar els que s'han desenvolupat en contextos territorials altament ocupats, on fenòmens com *l'sprawl* condicionen la característica determinant d'una preocupació social que vol abordar amb clau renovada la seva gestió ambiental.

La ciutat americana ja ha experimentat molts anys abans que en els nostres contextos la dilatació de la ciutat sobre el territori i és molt ampla la literatura de treballs que s'han interessat en els fenòmens de metropolitanització i que han generat una consistent bibliografia d'explicació i interpretació.² «Cities without Cities» és el títol de la conferència introductòria del seminari *The Future Metropolitan Landscape: Conference Reflections*, que gira a l'entorn de l'interès per entendre els paisatges regio-

nals metropolitans contemporanis. Un títol que incideix en la consciència de la pèrdua de la forma de la ciutat tradicional —més o menys compacta, però mesurable i delimitable— i la progressiva constitució d'una ciutat infinita —dispersa i dilatada sobre el territori, menys delimitable, heterogènia i multiforme—, una ciutat que alguns autors ja van qualificar de gran *mixed coloidal*, ciutat de grumolls, o varietat de formes construïdes sobre un territori fracturat per infraestructures, esquitxat per edificació i fragmentat en les seves continuïtats geogràfiques.

No és solament una banalització física la que estan suportant els territoris metropolitans. Es tracta, sobretot, d'una pèrdua de qualitat que incideix plenament en un afebliment de la integritat social i de la força econòmica. Un paisatge degradat i percebut amb desgrat és l'expressió i el sentiment dels ciutadans que l'habitarem, en veure les extensions de residència «urbanalitzada», les àrees agrícoles ara abandonades, els espais residuals de les vores de les infraestructures, les àrees industrials en situació precària, els grans *spaghetti bools* en les interseccions de les grans carreteres metropolitanes. És l'abandó el que degrada el territori i el que mostra un paisatge bel·ligerant i decebedor on sentim la necessitat de reclamar una renovada percepció de l'espai. Repensar i refer el paisatge de la metròpolis és segurament l'únic camí per retrobar la qualitat de la percepció perduda.

2. El paisatge com a percepció del territori, multipaisatges

Podem atribuir múltiples accepcions a la paraula *paisatge*. Tantes, que comença a produir-nos una certa confusió. Què provoquem quan la usem de forma tan indiscriminada?

Una reacció saludable és intentar establir consensos sobre el sentit que li donem i l'ús precís per identificar o significar qüestions compartibles sobre la percepció dels territoris. He emprat deliberadament els dos mots clau, i canvio el seu ordre: territori i percepció. El *territori*

1 *The Future Metropolitan Landscape: Conference Reflections* recull les reflexions derivades de l'exposició al York's Museum of Modern Art «Groundswells» (febrer 2005).

2 Vegeu els nostres treballs: Llop Torné, C., A. Calvo i M. Marincioni (col·l.) (2004); «Formes de ciutat al segle XX», en *L'explosió de la ciutat / The explosion of the city*, 1a ed., Barcelona, COAC i Fòrum Universal de les Cultures, pàg. 346-352 i «Mocions i lògiques d'intervenció en el projecte territorial renovat en les regions urbanes», *ibid.*, pàg. 346-379.

és la clau fonamental per delimitar el tema del qual estem parlant i *percepció* és el mot que enriqueix la interpretació del que succeeix en aquest territori. El territori comporta una realitat tangible i la percepció ens aporta el judici que hom en fa, hermenèuticament i crítica, quan l'observa, l'analitza i n'estableix una valoració específica. Percepció, cognició i afectivitat són les categories que hom exerceix amb la mirada paisatgística.

El paisatge és la fusió del que es veu i el que no es veu del territori, la textura com a expressió d'una estructura profunda i de la història que l'ha precedit i condicionat, «una latència semàntica», com proposa Eugenio Turri, formada per les comunitats que han viscut el territori i l'han configurat geogràficament i social. Hem sacralitzat massa el contingut del «paisatge» i hem perdut la força i contundència de què és i què vol dir «territori». El territori que s'explica a partir dels trets del medi, transformat per les formes d'habitar. El paisatge ha de retrobar la seva condició de «país»! No tenen sentit ni la nostàlgia de vells paisatges irrecuperables, ni l'apologia i la fascinació pseudomoderna pels no-llocs o els paisatges de la globalització homogeneïtzadora. Si el territori no té ànima, l'epidermis s'eixuga i s'asseca.

3. Els territoris en un món d'explosions, paisatges que exploten enmig del territori

Tal vegada podríem convenir que la contemporaneïtat està marcada per les explosions: demogràfica, urbana, migratòria, de mobilitat, econòmica i, definitivament, una explosió social que trenca els paradigmes clàssics. És interessant observar com contraposem els territoris en els límits dels llinars determinats per a la màxima ocupació urbana, la metròpolis, i l'absència total d'antropització, el desert. Aquesta extrema dualitat esdevé tanmateix equívoca, atesa la progressiva pèrdua d'isolament definitiu en els territoris desèrtics, que es produeix paral·lelament als creixents aïllaments que

Les transformacions del *périphérique* de París

Font: Imatge exercici projectes TAP IX ETSAV UPC (Marta Serra, Teo Hidalgo, Elena Albareda)

l'home sofreix en l'atopia d'alguns llocs metropolitanos. La natura esdevé cada cop més urbanitzada i la ciutat retroba noves formes d'abandó selvàtic.

Les explosions urbanes provoquen una fragmentació incontrolada de l'espai físic, que esdevé com un mirall trencat, un espai clivellat, un mosaic trencadís, on els fragments mantenen encara el sentit del tot descompost. Aquesta fragmentació ofereix un paisatge trencat i una desolació a qui pretén entendre la integritat del territori, perquè ja no existeixen ni la seqüència, ni el lligam entre les peces. Aquest és el paisatge de la perifèria ordinària, ara transformada en una multitud de perifèries incongruents i banals, contaminades i sorolloses, trinxades per la vialitat i mal comunicades, amb molta infraestructura i poc infraestructurades... La ciutat grilla amb processos molt diversos en formes plurals, però hem d'admetre les noves formes d'urbanitat per bé que les noves formes de ciutat ens semblin paradoxalment inadmissibles. Cal distingir entre «ciutat» i «urbs» tal com proposava Henri Lefebvre,³ sinó no som capaços d'entendre i menys d'identificar la realitat de la ciutat real contemporània.

Per això, no té sentit fer el panegíric de la ciutat deixada a l'ordre caòtic de la flexibilitat de la no-norma o de la desregulació normativa, com tampoc l'elogi de la perifèria com a nou tipus d'espai modern. El que cal és ser conscients dels fenòmens que caracteritzen la metròpolis, per comprendre els desafiaments de la seva possible transformació:

- Extensió de les formes de ciutat sobre el territori amb la conseqüent dissipació de funcions.
- Dispersió residencial sobre àmbits territorials cada cop més allunyats dels centres.
- Polarització de funcions centrals sobre els nusos d'accessibilitat metropolitana.
- Grans transformacions internes de la ciutat consolidada.
- Pèrdua de centralitat.
- Augment dels perímetres periurbans.
- Congestió de les infraestructures.
- Problemes d'ús de determinats sòls.

4. Multiperifèries i microperifèries, els efectes dels límits difusos en l'ús del territori

La ciutat s'ha desentès de l'atàvica relació amb el territori, fet que ha generat una multiplicitat de formes

3 Lefebvre, H. (1972); *Espacio y política*, Barcelona, Editorial Península.

heterogènies, sovint fragmentàries i barrejades. La ciutat real és una gran «nebulosa urbana»⁴ que cal, tanmateix, saber desxifrar, comprendre i actuar-hi en conseqüència. Els nous lèxics que cerquem per entendre fenomenològicament el fet urbà són dispositius per al projecte i la gestió dels processos urbans.

La mobilitat condiona i determina la forma del territori i la metròpoli n'és el màxim escenari. La dilatació de les persones sobre el territori determina l'escala metropolitana. No existeix sense moviments i fluxos de materials, béns, informació i persones. El «producte» i el «constructe» d'aquesta mobilitat són la urbanització del territori i l'expressió més visible del fons i la pell d'allò que és la metròpoli; el seu paisatge real, en la percepció cinètica i en els canvis i transformacions que acumula.

L'ús allargat del territori, que progressivament ha marcat les formes de vida urbana, ha dilatat la ciutat sobre una geografia vasta. Això ha donat lloc a una geografia territorial altament antropitzada i a un sistema de ciutats cada cop més conurbades i properes.

La dilatació de la ciutat, la sobreocupació i la fragmentació de les formes d'ocupació territorial han augmentat els perímetres de contacte entre camp i ciutat, entre camp i camp i entre ciutat i ciutat, en les múltiples situacions que provoquen les realitats urbanes contemporànies: paisatges del consum (*commercial strips*), paisatges de les infraestructures, paisatges residuals (*brownfields*), *wastedlands*, grans ocupacions industrials, *hubs* del transport i la mobilitat, paisatges marginals, paisatges marginats...

Stuttgart

Font: Carles Llop

⁴ En aquests darrers cent anys, la revolució urbana, basada en la concentració en grans ciutats, ha donat peu a múltiples denominacions d'una ciutat diferent de la tradicional, de configuració nuclear. Vegeu la nostra elaboració: *Timeline, Nuevas formas de ciudad en los siglos XX-XXI*.

5. Recompondre el territori, reinventar-lo, generar nous paisatges

El territori és un arxiu permanent. Evidencia el substrat biofísic, expressa les dinàmiques ambientals i testimonia les accions socials. És història i geografia de la producció de l'espai. Des d'una visió holística del territori com a expressió contemporània que inclou la memòria del passat i la vindicació d'un futur millorat, entenem que és possible intervenir modificant les patologies del territori. Les estratègies més adequades són la seva recomposició però també la seva reinvençió.

Les recomposicions estan a l'ordre del dia: «*Re:mix. Re:make. Re:configure. Re:consider*»⁵ són formulacions aplicables als comportaments socials i, en conseqüència, a la recomposició dels nostres territoris des d'una perspectiva ecològica compromesa, per a la concertació ambiental entre la ciutat contemporània i el territori permanent.

La ciutat s'expandeix i el territori l'acull. Aquest ha estat i és el binomi en què es basen les transformacions territorials.

El nou paradigma per al projecte de ciutat contemporània s'hauria d'establir sobre la concertació tecnopolítica i social que en els darrers anys hem estat construïnt en l'acció de govern territorial, en els plans urbanístics i territorials i en les propostes i manifestos ciutadans. Tots aquests agents i plataformes, majoritàriament parlant en el cas de Catalunya (no ens acompanyen malauradament en aquest viatge altres comunitats autònomes de la península), hem anat creant un conjunt de principis sòlids conceptualment i eficients a l'hora d'ordenar, projectar i gestionar aquesta fase de la ciutat que ens ha tocat viure:

- Enfront de la dispersió, la concentració.
- Enfront de la baixa densitat, el treball en base a noves densitats raonablement més altes.
- Enfront de la fragmentació territorial, models més raonablement compactes.
- Enfront de la hiperespecialització, la mixtura i la barreja d'usos.
- Enfront de la segregació social, el projecte de l'espai social com a incentiu de la cohesió i de la solidaritat.
- La polarització reticular dels centres capitals lligats en xarxa amb les ciutats intermèdies metropolitanes, segons el principi de la teoria de xarxes: autonomia de les parts i complementarietat entre elles.

⁵ REBAR, *group of creators, designers and activists* (San Francisco, EUA), <http://www.rebargroup.org/>.

Reinventar paisatges vol dir generar maneres renovades de relacionar-se amb el territori, d'usar-lo i de gestionar-lo. Diu Bernardo Secchi, a propòsit dels paisatges metropolitans: «*Watercourses once engineered for transport can be set free or reconnected to wetlands. Industrial areas can be transformed into porous sites, and the infrastructure of rail lines can become an opportunity to enhance mobility and make the city truly accessible to all without relying on private transportation*». Són imatges que no pertanyen al territori

Projectes d'articulacions urbanes al sud-oest del Besòs, Barri de la Mina i Sant Raimon de Penyafort

preexistent, sinó a la virtual imaginació de nous escenaris. La reinvençió es funda en nous imaginaris que es gesten en el món virtual, en la reflexió sobre les possibilitats de canvis, sobre la base d'una espacialitat que no pertany a la mirada real, sinó a l'evocació dels pensaments reflexius i al món cibernètic, en un a priori encara no formal que esdevindrà possible a través del projecte de paisatge.

6. Una nova estructura per repensar l'eficiència de la metròpolis: la «ciutat mosaic territorial»

El projecte territorial renovat passa, doncs, per la recomposició, la reinvençió, que es concreten en l'articulació dels fragments i en l'adequació de les distintes formes de ciutat en un nou sistema d'organització físic i funcional. La «ciutat mosaic territorial» és una estructura morfològica i ambiental alhora, pensada en clau de l'adaptació mútua ecològica i la coevolució dels ecosistemes urbans i naturals en interacció, basada en un mosaic articulat de peces urbanes i de la matriu biofísica del territori, equilibrat ambientalment, compost per:

- Les estructures urbanes consolidades.
- Les tesselles urbanes de gran qualitat sobre els perímetres i els intersticis metropolitans, com a nous espais de ciutat.
- Els nous atractors equipats en el contacte entre els gran buits territorials i les tesselles urbanes.

La conceptualització d'aquest model comporta una sèrie d'objectius operatius:

- L'afavoriment de l'osmosi i la dissolució de fronteres, mitjançant la projectació d'espais de permeabilitat i d'intercanvi.
- El treball de requalificació de les vores.
- L'articulació de les peces del mosaic mitjançant una gestió eficient de la mobilitat i un projecte cada cop més acurat de les malles viàries.
- La regeneració i l'articulació dels espais buits de la metròpolis. El buit actiu és la no ciutat, compost del conjunt d'espais de la matriu biofísica del territori, ple de rius i de tots els seus components, d'escorrenties d'aigua i la xarxa hidrogràfica més capil·lar, de camps de conreu i d'horts i dels espais forestals.

7. El paisatge calidoscopi

La relació entre la ciutat i el seu entorn ens ha produït una gran quantitat de sensacions confuses i la generació d'un conjunt d'imaginaris o de paisatges múltiples que

elogien o critiquen les distintes situacions territorials. Sovint ens hem trobat orfes de model per gestionar el projecte del territori. Penso que ara ja hem de parlar des de la riquesa de la diversitat disciplinar, des d'un fòrum de visions i opinions polièdriques, fins i tot dialècticament confrontades, perquè ens movem en temps d'incerteses, però en la tensió entre el liberalisme més pernicios i la reivindicació d'una nova cultura del territori o «per al territori» que al cap i a la fi és el que, incorporant les persones que l'habiten, constitueix el vertader ecosistema on vivim.

Toca parlar des de l'òptica del planificador, del projectista, del qui, si em permeteu, construeix la ciutat intervenint en el subtil equilibri de la frontera difusa entre allò natural i allò construït, sabedors del que Joseph Rykwert ens recorda: «El planificador d'avui [...] encara ha d'aprendre una lliçó important del seu predecessor [...], que qualsevol "patró" que ofereixi la ciutat ha de ser prou fort per sobreviure a qualsevol desordre inevitable [...] i ha d'estructurar l'experiència urbana».⁶

Sense cap nostàlgia del passat i amb un profund entusiasme per gestionar el projecte de la ciutat que ens ha tocat viure, pensant la construcció del «nou» espai en aquest camí cap a la ciutat infinita, haurem d'explorar al màxim les possibilitats del paisatge.

Hem de reinterpretar doncs les possibilitats del paisatge com a eina. A les metròpolis, les intervencions paisatgístiques han de crear concertació social per fer millorar la qualitat de vida (ambiental, cultural, estètica...) en llocs útils per a la comunitat, per a la mobilitat eficient, per a la creació d'habitabilitat, per a la salut en un ambient adequat... Una nova bellesa, una nova estètica, un nou sentit de les possibilitats de l'home metropolità per generar confort i equitat...

L'ús del paisatge ha de ser una eina de mediació social per a la gestió de les transformacions. En projectar transformacions territorials es comprova com s'obren nous paisatges. El projecte de paisatge és doncs una eina, una mediació cultural per generar una visió crítica sobre l'abús del territori i per plantejar nous paradigmes d'ús. Reciclar els territoris maltractats de les perifèries metropolitanes suposa generar una factoria de paisatges que, a més de noves formes i espais, provoquen noves actituds ètiques dels ciutadans que els habitem. Tal com proposava Gaston Bachelard, «se somia abans de contemplar, abans de ser un espectacle conscient, tot paisatge és una experiència onírica. Solament es contempla amb passió estètica, els paisatges que abans s'han vist en somnis. Reconeguem en el somni humà el preàmbul de la bellesa natural».⁷ Mirant així la metròpolis, perdrem el clixé que limita i entreveurem les possibilitats del paisatge calidoscòpic.

6 Rykwert, J. (2002); *La idea de ciudad: antropología de la forma urbana en Roma, Italia, y el mundo antiguo*, 1a ed. de 1976. [S. l.], Ediciones Sigueme.

7 Bachelard, G. (1978); *El agua y los sueños: ensayo sobre la imaginación de la materia*, Mèxic, Fondo de Cultura Económica.